

2

Uluslararası *Mevlânâ* Sempozyumu Bildiriler

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	128228
Tas. No:	297.7 ULU-M

Birleşmiş Milletler
Eğitim, Bilim ve Kültür
Kurumu

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

2007
Mevlânâ Celâleddîn Rûmî
800. Doğum Yılı Dönümü

800th Anniversary of
the Birth of Rumi

Sempozyum tertip heyeti
Prof. Dr. Mahmut Erol Kılıç (Bşk.)
Celil Güngör
Ekrem Işın
Nuri Şimşekler
Tuğrul İnançer

Uluslararası *Mevlânâ* Sempozyumu Bildirileri

Cilt: 2

Motto Project yayını

İstanbul, Haziran 2010

ISBN 978-605-61104-0-5

Editörler

Mahmut Erol Kılıç

Celil Güngör

Mustafa Çiçekler

Katkıda bulunanlar

Bülent Katkak

Muttalip Görgülü

Berrin Öztürk

Nazan Özer

Ayla İlker

Mustafa İsmet Saraç

Asude Alkaylı Turgut

Nadir Aksu

Gülay Öztürk Kipmen

Yusuf Kot

Furkan Katkak

Berat Yıldız

Yücel Dağlı

Kitap tasarımı

Ersu Pekin

Baskıya hazırlayan

Kemal Kara

Yayımlayan

Motto Project, 2007

Mit İletişim ve Reklam Hizmetleri

Şehit Muhtar Cad. Tan Apt. No: 13 / 13

Taksim / İstanbul

Tel: (212) 250 12 02

Fax: (212) 250 12 64

www.mottoproject.com

yayinlar@mottoproject.com

Baskı

Mas Matbaacılık A.Ş.

Hamidiye Mahallesi,

Soğuksu Caddesi, No. 3

Kağıthane - İstanbul

Tel. 0212 294 10 00

Bu kitap, 8-12 Mayıs 2007 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı himayesinde ve Başbakanlık Tanıtma Fonu'nun katkılarıyla İstanbul ve Konya'da düzenlenen Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu bildirilerini içermektedir.

Yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.

Ahmed Avni Konuk'un Mesnevî-i Şerif şerhinde İbn Arabî

Mustafa Tahralı | Türkiye

A. A. KONUK, *Mesnevî-i Şerif* şerhine girişmeden önce M. İbn Arabî'nin iki mühim eserini, yâni *Fusûsu'l-Hikem*'i 1912-1919 yılları ve *et-Tedbîrât el-İlâhiyye* aslı eseri ise 1922-1925 yılları arasında tercüme ve şerh etmiştir. *Mesnevî* şerhine ise 1930 yılında başlamış, vefâtından birkaç ay önce 1937 yılında tamamlamıştır.

Bu tercüme ve şerh faaliyetinin, şuurlu bir tercihle, böyle bir sıralama ile yapıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. A. Avni Bey *Mesnevî-i Şerif*'in yüksek seviyede bir mârifet ve tasavvuf anlayışıyla şerhinin, İbn Arabî'nin özellikle *Fütûhât*, *Fusûs* ve *Tedbîrat* gibi eserlerinin iyi bilinip anlaşılmasıyla mümkün olacağı kanaatinden hareketle adı geçen eserlerden ikisini şerh ederek, böylece gelecekte yapmayı tasarladığı *Mesnevî Şerhi* çalışmasına ilk adımını atmış olmaktadır. Üstelik daha önceki asırların ilk *Mesnevî* şârihlerinden Şem'î Efendi (Ö.1011/1602) ve İsmâil-i Ankaravî (Ö.1041/1631) de, kendi *Mesnevî* şerhlerinde İbn Arabî'nin eserlerine atıflarda bulunmuşlar ve merâtib-i vücûd ve vahdet-i vücûd gibi ana konu ve fikirlerde İbn Arabî'nin görüşleri ve terminolojisi içinde *Mesnevî* beyitlerini şerh etmişlerdir. Ankaravî Molla Câmî'nin şerh ettiği İbn Arabî'nin *Nakşu'l-Fusûs* adlı eserini Türkçe'ye tercüme etmiştir. Bu ilk şârihlerin şerhlerinden de anlaşılıyor ki, *Mesnevî* şerhinde İbn Arabî'nin eser ve fikirlerine başvurmak, en tabîî bir şerh metodu olarak görülmektedir.

Bu davranışın başlangıcına, yâni *Mesnevî*'nin yazıldığı yıllara gidersek şunu görürüz. İbn Arabî'nin üvey evlâdı ve talebesi Sadreddîn-i Konevî (ö.1274) Mevlânâ'nın yakın arkadaşı idi. Molla Câmî'nin *Nefahâtü'l-Üns*'te

872 yazdığına göre “Şeyh Sadreddin ile Celâleddîn-i Rûmî arasında kuvvetli bir muhabbet ve sohbet vardı.”¹ İşte bu “kuvvetli muhabbet ve sohbet” döneminde Mevlânâ'nın, Sadreddîn-i Konevî'nin dilinden, İbn Arabî hakkında, şu cümleleri duymuş olması elbette pekâlâ mümkündür. *Fusûs şârihi* Cendî, kendi şeyhi Konevî'den, Konevî'nin şeyhi İbn Arabî'nin, Endülüs'ten doğuya doğru göç için yola çıkmasından önce, kendi kendine şöyle dediğini nakletmektedir:

Hak sübhânehû ve Teâlâ benim üzerime, benim için ve benden sudûrunu takdir ettiği, sâhip olacağım zâhirî ve bâtınî halleri ayrıntılı olarak ömrümün sonuna kadar müşâhede ettirmeyince gemiye binmeyeyim! diye niyet ettim. Tam bir huzurla ve kâmil bir murâkabe ile Hak Teâlâ'ya teveccüh ettim. Bu sırada Hak Teâlâ bana açık-gizli, zâhir-bâtın ömrümün sonuna kadar başımdan geçecek hallerin hepsini, hattâ senin baban İshak b. Muhammed'in sohbetini (yâni bana mürid oluşunu), senin sohbetini, ahvâlini, bilgilerini, zevklerini, makamlarını, tecellilerini, mükâşefelerini ve Hak Teâlâ'dan gelecek bütün hazlarını (yâni nasiplerini) bana gösterdi; kesin bilgi, yakîn ve basîret üzere gemiye bindim, olan oldu, aksamadan ve bozulmadan da hâlâ olmaktadır.²

Sadreddîn-i Konevî'nin kendisiyle arasında “kuvvetli bir muhabbet ve sohbet” bulunan Hz. Mevlânâ ile sohbetleri esnâsında İbn Arabî'nin *Fütûhât* ve *Fusûs* gibi, kendi elinde müellif yazmalarının da bulunduğu eserlerden ve şeyhinin fikirlerinden bahsetmemesi düşünülemez. Mevlânâ'nın bu eserleri görüp tedkik etmesi veya o eserlerin muhtevâsı hakkında uzun yıllar süren sohbetleri esnâsında Konevî'nin onlardan söz etmesi de pek tabiidir. İki arasında bu sohbetin muhtevâsının ve Konevî'nin şeyhi İbn Arabî hakkında bâzı bilgilerin, Mevlânâ'nın ârif-muhakkik çok seçkin yakın çevresi tarafından da bilinmiş olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Konevî kanalıyla nakledilen bâzı irfânî bilgilerin en az birkaç nesil “seçkinler” arasında şifâhî olarak söylenilegelmiş olduğu da düşünülebilir. İşte bundan dolayı şu aşağıda nakledeceğimiz yorumlar ortaya çıkmaktadır diyebiliriz.

¹ Abdurrahmân-ı Câmî, *Nefahâtü'l-Üns (Evliyâ Menkıbeleri)*-Terc. ve şerh- Lâmiî Çelebi, (Haz. S. Uludağ-M. Kara), İstanbul 1995, s. 770.

² Abdurrahmân-ı Câmî, *age*, s. 758.

A. A. Konuk *Mesnevî-i Şerîf* şerhinde, *Mesnevî* IV. cildin 3380 numaralı şu:

Nitekim o sadr-ı ecel (yâni ehli keşfin en büyüğü) kendi kârının (işinin) önünü ecel gününe kadar gördü.

beytini açıklarken “sadr-ı ecel”i Ankaravî’nin “muttakî” ve Hind şârihlerinden bâzılarının “velîyy-i kâmil” ile ve bâzı şârihlerin ise “Bâyezîd-i Bistâmî” ile açıkladıklarını zikrettikten sonra şöyle demektedir: Fakat beyt-i şerîfde “sadr-ı ecel, kendi kârının önünü ve geleceğini ömrünün âhirine kadar gördü” buyrulmasına ve bu hal cenâb-ı Şeyh-i Ekber Muhyiddîn İbn Arabî (k.s.) hazretlerinin hâli olmasına binâen, bu beyt-i şerifte Şeyh-i Ekber hazretlerine işâret buyrulması fakîre göre kaviyyen (kuvvetle) muhtemeldir. Bu ihtimâlin karîneleri budur ki, Şeyh-i Ekber hazretleri Hz. Pîr efendimiz ile muâsır idi; Konya’da yekdiğerlerine mülâkî oldular; ve Şeyh-i Ekber hazretleri Sadreddîn-i Konevî (k.s.) hazretlerinin vâlidelerini nikâh edip onu bizzat terbiye buyurdu. Ve Hz. Pîr efendimiz, Cenâb-ı Sadreddin ile Konya’da dâimâ sohbet buyururlar idi.”

A. Avni Bey bu ifâdelerden sonra, az önce *Nefahâtü’l-Ûns*’ten naklettiğimiz paragrafı iktibas etmiş ve şu cümleleri eklemiştir:

Diğer taraftan vahdet-i vücûd hakikatini açık ibârât ile yazan Şeyh-i Ekber olduğu için hakk-ı âlilerinde, “bir şeyin evveli” mânâsında olan “sadr” kelimesinin; ve kendileri muhakkıkların ehassü’lhavâssı (seçkinlerin en seçkini) olduklarından “ecel” [en ulu, en büyük] ta’birinin isti’mâli pek mahallinde olmuş olur. Velhâsıl “sadr-ı ecel”den murâd, cenâb-ı Şeyh-i Ekber hazretleri olması kaviyyen muhtemeldir vesselâm!³

Mesnevî’nin zikrettiğimiz beytinden sonra gelen 3381 ve 3382 numaralı beyitlerinde:

Yirmi sene sonra olacak olan şeyi, o iyi ahlâklı hal içinde (o an içinde) gördü. O müttakî yalnız kendi hâlini görmedi, belki Mağrib’e ve Maşrık’a mensûbun hâlini gördü.

³ A. A. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, (Haz. S. Arpağuş - M. Tahrallı), İstanbul 2007, C. 8, beyit: 3380.

Bu beyt-i şerif dahi "sadr-ı ecell" in Şeyh-i Ekber hazretleri olduğunu takviye buyurur. Zîrâ o hazret yalnız kendinin hâlini değil başkalarının ahvâline muttali' olduğunu beyan buyurmuşlardır. Ve "muttaki" ta'bîrine nazaran Hz. Şeyh-i Ekber'in hakikat-i takvâ ile ittisâfî muhtâc-ı îzâh değildir. "Mağribî" ta'bîri ise Hz.şeyh'in Mağribli olması i'tibâriyle daha açık bir işâret olmuş olur.⁴

A. A. Bey *Mesnevî*'nin IV. cildinin 2887-2895 şü beyitlerini şerhinde şöyle açıklamaktadır:

2887. Ve o bir nazarlar (bakışlar) ki o donmuş değildir, gidicinin ve perde yırtıcının gayri değildir.

Yukarıda zikr olunan kör nazarlardan başka bir de keskin nazarlar vardır ki, donmuş değildir. O nazarlar neye mün'atîf olur (yönelir) ise ileriye gider ve perdeleri yırtar, eşyânın bevâtınuna (iç kısımlarına) nüfûz eder.

2888. O şey ki o senede gelecektir, kendi kendine bu zaman görür.

Kalp gözü açık olan kimse, levh-i mahfûza nâzır olup âlem-i misâlden bu âlem-i kesâfete on sene sonra gelecek olan şeyi, o kendinin kalp gözüyle zamân-ı hâl içinde görür.

2889. Herkes böyle nazarının ölçüsüyle gaybı ve müstakbeli ve hayrı ve şerri görür. (...)

2890. Vaktâki önün seddi (engeli) ve arkanın seddi kalmadı, gözün ziyâdeliği oldu ve gayb levhini (levhasını) okudu.

(...) Ya'ni "Vaktâki müstakbelin (geleceğin) ve mâzînin (geçmişin) mevânî'i (engelleri) kalktı, kalp gözünün ziyâdeliği hâsıl oldu ve gayb levhini (levhasını) okudu. (...)

2891. Vaktâki arkaya nazar ede, vücûdun ibtidâsına (başlangıcına) kadar mâcerâ ve vücûdun başlangıcı yüz gösterir.

Böyle bir sâlik (mânevî yolcu) kendi vücûd-i izâfîsinin gerisine ya'ni mâzîsine nazar ettiği vakit, bu vücûd-i izâfî âleminin ibtidâsına kadar cereyân eden ahvâli ve onun başlangıcı ne sûrette vâki' olduğu ona yüz gösterir.

2892. Bizim babamızı halîfe etmek husûsunda yeryüzü meleklerinin Kibriyâ ile bahsi. (...)

⁴ A. A. Konuk, *age*, C. IV, beyit: 3382.

2893. Vaktâki o nazarı (bakışı) öne bıraktı, mahşere kadar zâhir olacak şeyi gördü. Ya'ni kalp gözü açık olan bir veliyy-i kâmil o nazarı istikbâle (geleceğe) atfetti, mahşere kadar zuhûr edecek ahvâli görür. Nietekim Sadreddîn-i Konevî (k.s.) hazretleri kendi şeyhi olan Şeyh-i Ekber Muhyidîn-i Arabî efendimizden naklen buyurur ki...

dedikten sonra A. A. Konuk Bey, *Nefahâtü'l-Üns*'ten yukarıda zikredilen menkıbeyi nakletmektedir. Bundan sonra Mesnevî'nin müteâkip şu beyitleri ve şerhi gelmektedir:

2894. Binâenaleyh arkasından o aslın aslına kadar, önünü de rûz-i fasla (kıyâmet gününe) kadar âşikâre görür.

Böyle bir nazar-ı kalb sâhibi mâziden, aslın aslı olan mertebe-i vahdete kadar ve müstakbelden dahi, rûz-i fasla ya'ni yevm-i kıyâmete kadar olan ahvâl ve şuûnâtı (işleri) apaçık görür.

2895. Her bir kimse rûşen-dilliği (gönül aydınlığı) kadar, cilâcılığı mikdârı gaybı görür. Her bir kimse ahvâl-i gaybiyyeyi (gayp hallerini) kalbinin parlaklığı ve mücâhede ve riyazet vâsıtasıyla cilâcılığı (parlatıcılığı) mikdârı görür.

Mesnevî'nin bu beyitleri ve şerhinde Konevî'nin İbn Arabî'den naklettiği menkıbenin izleri açık bir şekilde görülmektedir.

Ayrıca A. A. Bey *Fusûsu'l-Hikem* şerhinin sonuna koyduğu küçük notta "Şeyh-i Ekber efendimiz ile Cenâb-ı Mevlânâ efendimiz muâsır olup, gerek Konya'da ve gerek Şam'da yekdigeriyle mülâkat buyurmuşlardır. Ve Şam'daki mülâkatları Hz. Şeyh-i Ekber'in son zamanlarına müsâdif olacağı anlaşılır."⁵ diyerek İbn Arabî ve Mevlânâ'nın görüşmüş oldukları kanaatinde olduğunu ifâde etmektedir.

A. A. Bey *Fusûs* şerhinin birçok yerinde Mevlânâ'nın *Fîhi Mâ Fîh* ve *Mesnevî*'sinden nakiller yaparak *Fusûs*'daki fikirleri açıklamıştır. Ayrıca yine *Fusûs* şerhinde 10 fassın şerhi sonuna, 2-12 sayfalık *Mesnevî* beyitlerini şerhleriyle ilâve ederek, *Mesnevî*'nin âdeta *Fusûs*'u şerheden ve *Fusûs*'a paralel bir eser olduğunu satır satır, bölüm bölüm göstermek istemiştir. Böylece İbn Arabî'nin *Fu-*

⁵ A. A. Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, (Haz. M. Tahrallı-S. Eraydın), C. IV, İstanbul 1992, s. 386.

sûsu'l-Hikem'iyle Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si arasında esas fikir ve görüş itibâriyle bir farkın bulunmadığını, *Mesnevî* şerhinden 10-12 sene kadar önce kaleme aldığı *Fusûsu'l-Hikem* şerhinde ortaya koymuştur diyebiliriz. Son eseri olan *Mesnevî-i Şerif* şerhinde ise İbn Arabî'nin tercüme ve şerhini yaptığı eserleri ile *Fütûhât-ı Mekkiyye* ve diğer eserlerinden ve Azîz Neseî gibi başka birkaç muhakik-müelliften bir hayli alıntı yapmıştır.

A. A. Konuk'un hem *Fusûs* ve hem de *Mesnevî* şerhinde yaptığı bu karşılıklı alıntılardan bu eserlerin gerçekten birbirini açıklayıcı ve tamamlayıcı olduğu gayet açık olarak görülmektedir. Bir müellifin daha evvel kaleme aldığı bir esere daha sonraki bir eserinde atıflarda bulunması gayet tabiidir. Ayrıca bu tür şerhler, müellifler arasındaki bu birlik ve bütünlük fikrine göstermek bakımından da çok yararlıdır. Her okuyucu ve yazarın müellifler veya mütefekirler arasındaki fikrî, derûnî ve mânevî birliği görmesi pek kolay bir şey değildir. Hele *Fusûs* ve *Mesnevî* gibi aralarında dil, şekil ve üslûp bakımından birçok bâriz farklar bulunan iki eserin aynı "mânâ"yı anlattığını görebilmek herkes için kolay bir şey değildir. Bunu başarabilmek için asırlardır devam eden yazılı ve şifâhî kaynakların yanında, özellikle söz konusu tasavvufî eserlerin içindeki "mânâ birliği"ni mânen görebilecek mânevî-entelektüel bir yapıya sâhip olmak gerekmektedir. İşte A. A. Konuk Bey, tasavvuf ehli arasında varlığından dâima söz edilen, hangi dil veya üslûp ile söylenirse söylenilsin "hakîkatin bir olduğu"na bu eseriyle çok değerli örnekler vermiş olmaktadır.

A. A. Bey, Ferîdun Nâfiz Uzluk Bey'e yazdığı mektupta Mevlânâ, Şeyh-i Ekber, Ferîdüddîn-i Attâr, Hakîm Senâî, Seyyid Burhâneddin, Sultânü'l-ulemâ ve Sultan Veled gibi şahsiyetler hakkında şöyle demektedir:

"Bu zevât-ı kirâmın hiçbirisi maârif-i ilâhiyye ve hikemiyyât-ı rabbâniyyece birbirlerinden ayrı değildir. Çünkü hepsinin menbaı asl-ı hakîkî olan Hak'tır ve hiçbirisi feylesof değildir. Hepsi hakîm-i ilâhîdir. Binaenaleyh onların mârifetleri "lâ-şarkıyye ve lâ-garbiyye"dir. [" Ne doğu ne de batıya âittir"] cümlesi, Kur'ân-ı Kerîm'in ve ahâdîs-i şerîfenin [hadîs-i şeriflerin] esrâr ve bevâtınını [:bâtınlarını, iç yüzlerini] keşif buyururlar. (...) Şeyh-i Ekber'in *Fusûsu'l Hikem*'ine ve *Fütûhât*'ına ve sâir âsâr-ı aliyyesine [:yüksek eserlerine] gelince, bunlar da öyledir. Hz. Şeyh'in âsârının [: eserlerinin] şerhi *Mesnevî* beyitleri ile; *Mesnevî* beyitleri dahi Hz. Şeyh'in yüksek beyanlarıyla tenevvür eder [:aydınlanır]. Bu sultanların hepsi birbirlerini medhederler. (...) *Divân-ı Kebîr*'lerinde olan meşhûr "Dimişkîm" redifli gazellerindeki:

Ender Cebel-i Sâlih kânîst zi gevher
Z'ân gevher mâ garka-i deryâ-yı Dımışkîm

[:Cebel-i Sâlih'te, duyduk ki bir inci mâdeni varmış; o inci yüzünden Şam denizine gark olup gitmişiz. *Dîvân-ı Kebir*; (A.Gölpınarlı, Ankara 1992, VII, 31.)]

beytinde de Şeyh-i Ekber'in bir ilm-i ledünnî gevherinin kânı [:ocağı] olduğuna işâret buyurulur (...) Bu vahdet-i vücûd bahsinde muhakkiklerin hepsi müttehidir; aralarında hiçbir ayrılık yoktur. Şu kadar ki garp feylesofları ve ulemâ-i zâhire bunu vücûdîlik (panteizm) mezhebi zannettikleri için mütâlaalarını ona göre yürütürler ve aldanırlar. Hükemâ-i İlâhiyye mârifette böyle müttehid olmakla berâber, meşrepte muhteliftirler. Hudâvendigâr'ımızın meşreb-i âlileri aşk üzerindedir. Onun için şöyle buyururlar. *Mesnevî*:

Her çi cüz işkest şod me'kûl-i ışk

Dü cihân yek dâne pîş-i nûk-i ışk (*Mesnevî*, V, 2726)

[: Aşk kendisinden başka her şeyi yer, yutar; iki âlem aşk (kuşunun) gagası önünde bir tânedir.]⁶

A. A. Bey burada "vahdet-i vücûd"un "panteizm" olarak yorumlanması gibi bir yanlış anlama veya anlayışsızlıktan ötürü, özellikle son birkaç asırdan beri, sûfiler veya pirlar arasında farklılıktan söz edilmekte olduğuna işâret etmektedir. Esâsen üslûp ve ifâde şekilleri birbirinden farklı bile olsa, bu sûfî müelliflerin hepsinin kaynağı hakîkî asıl ve prensip olan Cenâb-ı Hak'tır; hiçbirisi nazarî ve rasyonalist düşüncelerin sâhibi olan filozof değildir. Hepsi ilâhî kaynaktan beslenen hakîmler, bilgelerdir. İşte bunun için aralarında fark yoktur. İşte bunun içindir ki A. A. Bey gayet rahat bir şekilde *Fusûsu'l-Hikem* cümlelerini *Mesnevî* beyitleriyle, *Mesnevî-i Şerîf'i* de *Fusûs* ve *Fütûhât-ı Mekkiyye* satırlarıyla şerh etmektedir.

Burada A. Avni Bey'in bu genel ve esasla ilgili görüşlerini zikretmekle yetiniyoruz. Onun *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'nde Muhiyiddîn İbn Arabî'nin adı, *Fusûs*,

⁶ Yâkup Şafak, "Son Mesnevî Şârihlerinden Ahmed Avni Konuk'un Mevlâna'nın Eserleri ve Fikirlerine Dâir Bir Mektûbu", *İlmî Araştırmalar, Dil ve Edebiyat İncelemeleri*, İstanbul 2003, Güz 16, s. 93-94.

878 *Fütûhat* ve *Tedbîrât* gibi eserlerinden yapılan alıntılar veya bu eserlere yapılan göndermeler dolayısıyla defalarca anılmaktadır. Onun için burada özellikle bir veya birkaç konuda örnek vererek sözü uzatmak istemiyoruz.